

Universal Xalqaro Ilmiy Jurnal

Jurnalning bosh sahifasi: <https://universaljurnal.uz>

Universal International Scientific Journal

e-ISSN: [30660-4540 \(online\)](https://doi.org/10.30660/4540)

Year: 2024 Issue: 1 Volume: 9

Published: 31.12.2024 <https://universaljurnal.uz>

International indexes

GOOGLE SCHOLAR

CROSSREF (OAK BAZA)

ZENODO

OPEN AIRE

EUROPUB

RESEARCHGATE (OAK BAZA)

SJIF

To'xtaboyeva Feruza Muratovna.,
Raximova Madinabonu Yo'ldashali qizi

Andijon davlat universiteti

Uzbekistan

feruzatoytaboyeva1971@gmail.com

redmil2chp2000@gmail.com

YASMIQ (LENS CULINARIS M) O`SIMLIGINING BIOLOGIK XUSUSIYATLARI

Abstract: Lentils (*lens culinaris M*) belong to the legume family and are considered a valuable food product. Lentils are considered a nitrogen-fixing plant that increases soil fertility, and the protein content of the grain is 24-35%. It is important to obtain valuable breeding resources based on the cultivation of lentils in our republic and the study of its biological properties, thereby ensuring the food security of the population.

Keywords: Lentils (*lens culinaris M*), Biological properties, food crop, Nitrogen fixation, growing season, drought resistance, soil fertility, protein and minerals.

Annotatsiya: Yasmiq (*lens culinaris M*) dukkakkdoshlar oilasiga mansub bo`lib ,qimmatli oziq – ovqat ma`hsuloti hisoblanadi. Yasmiq tuproqning unumdorligini oshirishda azot fiksatsiya qiluvchi o,simlik hisoblanib , doni tarkibidagi oqsil miqdori 24-35% ga teng . Respublikamizda yasmiq yetishtirish va uning biologic xususiyatlarini o`rganish asosida qimmatli seleksion manbalar olish va shu orqali aholi oziq – ovqat havfsizligini ta`minlash muhim ahamiyatga ega.

Kalit soʻzlar: Yasmiq (*lens culinaris M*), Biologik xususiyatlar, oziq – ovqat ekin, Azot fiksatsiyasi, vegetatsiya davri, qurgʻoqchilikka chidamli, tuproq unumdorligi, oqsil va minerallar.

Аннотация: Чечевица (*lens culinaris M*) относится к семейству бобовых и является ценным пищевым продуктом. Чечевица считается азотфиксирующим растением, улучшающим плодородие почвы, а количество белка в ее зерне равно 24-35%. В нашей республике важно получать ценные селекционные ресурсы на основе изучения выращивания чечевицы и ее биологических свойств, обеспечивая тем самым продовольственную безопасность населения.

Ключевые слова: Чечевица (*lens culinaris M*), биологические свойства, продовольственная культура, азотфиксация, вегетационный период, засухоустойчивость, плодородие почвы, белок и минеральные вещества.

Language: Uzbek

Citation: Tokhtaboyeva, F., & Rakhimova, M. (2025). BIOLOGICAL PROPERTIES OF LENTIL (*LENS CULINARIS M*). *Universal International Scientific Journal*, 1(9), 206–211. Retrieved from <https://universaljurnal.uz/index.php/jurnal/article/view/1392>

Doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14591120>

Burchoqdoshlar (dukkakdoshlar, Fabaceae, Leguminosae)-ikki urugʻ pallali oʻsimliklarning bir oilasi. Yer yuzining hamma mintaqalarida keng tarqalgan. Baʼzan burchoqdoshlarni 3 kenja oila- mimozadoshlar (Mimosaceae), sezalpindoshlar (Caesalpiniaceae) va kapalakguldoshlar (Papilionaseaye yoki Fabaceae) ra ajratiladi. Burchoqdoshlarning barglari koʻpincha ketma-ket joylashgan, odatda, yon bargli va murakkab burchoqdoshlar. Gullari asosan boshhoqsimon, shingilsimon yoki kallaksimon toʻpgullarda oʻrnashgan, odatda zigomorf, ayrimlarida aktinomorf. Mevasi - dukkak. Burchoqdoshlarning 12000 turni birlashtirgan 500 turkumi (Oʻzbekistonda 528 turni oʻz ichiga

olgan 57 ta turkumi) bor. Burchoqdoshlardan oqsilga boy boʻlgan mosh, noʻxat, loviya, soya, yasmiq, yer yongʻoq oziq-ovqat uchun, toʻyimli oʻtloq oʻsimliklaridan beda, sebarga, esparset yemxashak uchun koʻplab ekiladi. Burchoqdoshlar orasida texnikada ishlatiladigan qimmatbaho mahsulotlar olinadigan, balzamli va qimmatbaho yogʻoch olinadigan daraxtlar bor. Burchoqdoshlarga mansub koʻp oʻsimliklarning ildizida atmosfera azotini oʻzlashtiradigan azotobakter yashaydi. Shuning uchun burchoqdoshlar azot birikmalari kam boʻlgan tuproqda ham yaxshi oʻsadi.[1]

Yasmiq (chechevitsa) oʻsimligini dukkakdoshlar oilasini oqsilga boy turlaridan boʻlib, uning vatani Janubiy-Gʻarbiy Osiyo

hisoblanib Kanada, Hindiston, Turkiya, Gretsiya, Misr, Rossiyani katta maydonlarida yetishtiriladi. Yasmiq (*Lens culinaris Medik*) dunyodagi eng keng tarqalgan dukkakli ekinlardan biri.[2]

Yasmiqning ildizi o'qildiz, bo'yi 60— 70 santimetr. Bargi murakkab, juft patsimon, uchida jingalaklari bor. Gullari mayda, pushti, binafsha, ko'k, ko'pincha oq, barg qo'ltiqlariga 2-4 tadan joylashgan, o'zidan changlanadi. Mevasi dukkak, urug'i yumaloq, sariq, pushti, yashil, jigarrang. Hozirgi kunda yer sharida yasmiqning beshta turi uchraydi, asosan mamlakatimizda bittasi, ya'ni ovqatga ishlatiladigan xo'raki yasmiq ko'proq ekiladi. Xo'raki yasmiqning respublikamizda katta va kichik urug'li turi uchraydi. Yirik urug'li yasmiq (SSP macrosperma) baland bo'yi bo'lib, 60-70 sm ga yetadi. Dukkaklari ham yirik, urug'larining rangi sal yashil bo'lib, 6-9 mm gacha bo'ladi. 1000 dona urug'ining vazni 55-65 g keladi, o'suv davri navlariga qarab 80-120 kun. Mayda urug'li yasmiq (SSP microsperma) past bo'yi bo'lib, balandligi 40-50 sm bo'ladi, urug'larining diametri 2-5 mm keladi, rangi ko'proq jigarrang tusdabo'ladi. O'suv davri qisqa, 65-70 kunda pishib yetiladi. Nisbatan qurg'oqchilikka chidamli. 1000 dona urug'ining vazni 25-30 g keladi [3,4,5]

Biologik xususiyatlari. Yasmiqning issiqqa talabchanligi o'rtacha o'sib rivojlanishi uchun 15-18°C daraja harorat talab qiladi. O'sib chiqayotganda ko'k no'xatga qaraganda ko'proq issiqlik talab qiladi. Maysalari 4-5°C da unib chiqadi. Havo haroratiga qarab unib chiqquncha 8-12 kun vaqt ketadi. Nihollarning muqobil o'sish harorati 23-25°C hisoblanadi. Maysalari qisqa muddatli sovuqlarga chidamli. Katta o'simliklari sovuqda. Hatto harorat -8°C bo'lganda ham zararlanmaydi. O'suv davri 70-105 kun. O'zidan changlanadi.

Yetishtirish usuli. Yasmiq dukkakli o'simliklar ichida o'tmishdosh ekinga talabchan hisoblanadi. Kartoshka kabi qator orasi ishlanadigan o'simliklardan keyin ekilishi lozim. Agar begona o'tlar ko'p bo'lsa, yasmiq sust rivojlanadi. Yasmiqdan keyin tariq, sulii, kartoshka o'simliklari ekilganda hosildorlik yuqori bo'ladi. Erta bahorda ekilgan bo'lsa, gektariga 60 kg P203, 30 kg K20 miqdorda o'g'it berish lozim. Ekilgandan keyin ikkinchi kultivatsiya bilan 15 kg azotli, 30 kg fosforli o'g'itlar beriladi. Yasmiq imkoni boricha erda bahorda ekilishi lozim. Tajribalarga ko'ra, faqat erda bahorda ekilgan yasmiqlargina yuqori hosil beradi. Bahorda ekilgan yasmiq o'simligining tupi baquvvat, urug'lari yirik bo'ladi. Yasmiqning ekish muddatini to'g'ri belgilash muhim ahamiyatga ega. Bahorda 10

kun keyin ekilganda ham hosildorlik 4-5 sentnerga kamayadi. Respublikamizning janubiy mintaqalarida yasmiqni kech kuzda ham ekish mumkin. Chunki yasmiq sovuqqa chidamli, kech kuzda ekilganda iyun oyida yig'ishtirib olinadi. Yasmiq ekishning eng yaxshi usuli keng qatorlab ekishdir. Tajribalar yasmiqning qator orasi 33-45 sm kenglikda ekish yaxshi natija berishini tasdiqlaydi. Qator oralari 60 sm bo'lganda o'simlik uchun zarur bo'lgan namlik, oziqa moddalarning fotosintez jarayoni me'yoriy sharoitda boradi. Yasmiqning ekish me'yori urug'ning yirikligi, tuproq iqlim sharoitiga bogliq. Yirik urugii turlarining gektariga 100-140 kg, mayda urug'iga esa 70-100 kg sarflab ekiladi. Namlik yuqori, unumdorligi past tuproqda ekish me'yori 15-20 foizga oshirilsa, qurg'oqchil tumanlarida unumdorligi yuqori tuproqlarda ekish me'yori 15 foizga kamaytiriladi. Ekish chuqurligi tuproqdagi nam miqdori, havo haroratiga qarab 4-5 sm bo'ladi. Yengil qumoq va quruq tuproqlarda urug'lar 6-7 sm chuqurlikka tashlanadi. Yasmiqning o'sishi uchun optimal harorat taxminan 20 daraja. Gullash birinchi kurtaklar paydo bo'lishidan taxminan 45 kun o'tgach sodir bo'ladi. Kurtaklar oldidan dukkakililar oilasining bu vakili ancha sekin o'sadi va gullashdan keyin u yaxshi o'sadi va shoxlana boshlaydi. Yasmiq no'xatdan farqli o'laroq, qurg'oqchilikka yaxshi

toqat qiladi. Bu uni beqaror yomg'irli hududlarda yetishtirishga imkon beradi. Urug'larni ekish paytida tuproq namligi haddan tashqari ko'p bo'lsa, bu kelajakdagi hosilga zarar yetkazadi, chunki yasmiq emas, balki o'simlikning bargli qismi o'sadi. Shu bilan birga, yasmiq paydo bo'lishi davrida hosil miqdori va suv yetishmasligini ham kamaytiradi. Yomg'ir uzoq davom etgan qurg'oqchilik oqibatlarini bartaraf qilishi va o'simliklar qayta gullashi mumkin. Yasmiq ekishdan oldin yerni o'g'itlash shart emas, chunki hosil bargli massaga ega bo'ladi. Shuning uchun, organik o'g'itlarni yerga qo'llashdan keyin uchinchi yilda yasmiq ekish yaxshidir. Yasmiq juda noyob o'simlik bo'lib o'zida zaxarli moddalar to'plamaydi. Unda na nitratlar, na radionuklidlar saqlanmaydi. Shuning uchun yasmiq butunlay ekologik toza don hisoblanadi. [3,4,5]

Yasmiqning tibbiyotdagi ahamiyati. Yasmiq donalari dukkakililar oilasining boshqa vakillari bilan solishtirganda yaxshi hazm qilinadi va ularning oqsillari go'shtdan olingan oqsilga qaraganda ancha yaxshi so'riladi. Shuningdek, vitaminlar, mikroelementlar, xususan, temir, yasmiq tarkibi jihatidan teng emas. Un ko'pincha dondan tayyorlanadi, u pishirish uchun ishlatiladi. Bundan tashqari ozuqaviy qiymati shartlangan yuqori tarkib yasmiq oqsillari donida bu o'simlik uzoq

vaqtdan beri xalq tabobatida ishlatilgan. Yasmiq doni tarkibida bir qator vitamin, oqsil aminokislatalar, uglevodlar mavjud. bu don polifenollar, saponinlar va fitosterollar kabi ko'plab bioaktiv birikmalarga boy funksional dukkakli ekin hisoblanadi. Bir qator tadqiqotlarda shuni ko'rib o'tgan olimlar, yasmiq iste'moli biologik faol moddalar tufayli bir qator surunkali kasalliklarning tarqalishini kamaytirishda potensial ahamiyatga ega. Yasmiq tarkibidagi eng keng tarqalgan polifenollarga fenolik kislatalar, flavan-3, flavonollar, antosiyanidlar, antioksidantlar, proantosiyanidlar faolligi tufayli bir nechta degenerativ kasalliklarning oldini olishda muhim rol o'ynaydigan antosiyanidlar kiradi. Bundan tashqari yasmiq polifenollari diabetga qarshi kardioprotektiv va saratonga qarshi faollikga ega. Yasmiq tarkibidagi saponinlar odamlarda plazmadagi xolesterenni kamaytiradigan ta'sirga ega va ko'plab surunkali kasalliklar xavfini kamaytirishda muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari yasmiqda ayniqsa urug' qobig'ida yuqori darajada fitosterollar, kampesterol va stigmasterollar eng ko'p hisoblanadi. Gipokolesterolemik tasiridan tashqari, yasmiq tarkibida fitosterollar yallig'lanishga qarshi

faolligi bilan judayam mashhur. Bundan tashqari yasmiqning ko'pgina hususiyatlari mavjud. yasmiqning inson ratsionidagi ozuqaviy ahamiyati tufayli mashhurlik kasb etmoqda. Ular ayniqsa lizin va arginin kabi muhim aminokislatalarda yuqori. Yasmiq tarkibida xun tolasi, shuningdek, temir, folat, magniy, va rux kabi minerllar mavjud. Ushbu mulohazalardan kelib chiqqan holda, yasmiq uzoq vaqt davomida hayvon oqsillarga arzon va sifatli alternativ sifatida tan olingan va "kambag'alning go'shti" atamasini olgan va ular mikroelementlardan aziyat chekadigan odamlar uchun to'liq oziq ovqat manbai sifatida qabul qilinadi. [6,7,8,9,10,11,12,13,14,]

XULOSA

Yasmiq (*Lens culinaris*)-dukkaklilar oilasiga mansub, oziq –ovqat va yem –xashak uchun uchun muhim ekin bo'lib, o'ziga xos biologik xususiyatlarga ega. Uning urug'lari oqsil va mikroelementlarga ega . Bu o'simlik ekologik muvozanatni saqlashga , tuproqni boyitishga va sog'lom oziq – ovqat manbalarini ta'minlashga hizmat qiladi. Yasmiq yetishtirishni kengaytirish va uning biologik xususiyatlarini o'rganish, respublikamiz aholisini to'yimli oziq- ovqat mahsulotlari bilan ta'minlashda hizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Dorivor va ozuqabop o'simliklar plantatsiyalarini tashkil etish va xom ashiyosini tayyorlash bo'yicha yo'riqnoma. Tuzuvchilar: B.Y.To'xtayev, T.X.Maxkamov, A.A.To'laganov, A.I.Mamatkarimov, A.I.Maxmudov, M.O'. Allayarov. Toshkent 2015
2. VOLUME 3 | ISSUE 1 | 2022 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF): 5.723 Directory Indexing of International
3. Atabayeva X. N. O'simlikshunoslik. –Toshkent : Mehnat, 2000. –b.134-136
4. Atabayeva X. N. Qurbonov A.A. Yasmiq yetishtirish texnologiyasi bo'yicha tavsiyanoma. O'zR fanlar akademiyasi Asosiy kutubxonasi Yasmiq yetishtirish texnologiyasi bo'yicha tavsiyanoma. Navro'z nashryoti, 2020-yil 36-b
5. Qurbonov A. Yasmiq navlari xosildorligiga ekish muddati va me'yorining ta'sirini o'rganish va ilmiy asoslash. Avtoreferat. Toshkent 2022-yil 46-b
6. Ganesan K., Xu B. Polyphenol-rich lentils and their health promoting effects. *Int. J. Mol. Sci.* 2017;18:2390. doi: 10.3390/ijms18112390.
7. Faris M.A.I.E., Takruri H.R., Issa A.Y. Role of lentils (*Lens culinaris* L.) in human health and nutrition: A review. *Mediterr. J. Nutr. Metab.* 2013;6:3–16. doi: 10.1007/s12349-012-0109-8.
8. Zhang B., Peng H., Deng Z., Tsao R. Phytochemicals of lentil (*Lens culinaris*) and their antioxidant and anti-inflammatory effects. *J. Food Bioact.* 2018;1:93– 103. doi: 10.31665/JFB.2018.1128.
9. Vasishtha H., Srivastava R. Changes in saponinols in lentils (*Lens culinaris*) during soaking and cooking. *Indian J. Agric. Sci.* 2013;83:8.
10. Calles T., Del Castello R., Baratelli M., Xipsiti M., Navarro D. The International Year of Pulses— Final Report. Food and Agriculture Organisation of the United Nations; Rome, Italy: 2019.
11. Maphosa Y., Jideani V.A. Functional Food: Improve Health through Adequate Food. Volume 1. InTech; Rijeka, Croatia: 2017. The role of legumes in human nutrition; p.
12. Mitchell D.C., Lawrence F.R., Hartman T.J., Curran J.M. Consumption of dry beans, peas, and lentils could improve diet quality in the US population. *J. Am. Diet. Assoc.* 2009;109:909–9 13. doi: 10.1016/j.jada.2009.02.029.
13. Atabayeva X. N. Qurbonov A.A. Yasmiq yetishtirish texnologiyasi bo'yicha tavsiyanoma. O'zR fanlar akademiyasi Asosiy kutubxonasi Ясмиқ етиштириш технологияси бўйича тавсиянома. Navro'z nashryoti, 2020-yil 36-b 9. Qurbonov
14. Xo'jamshukurov, N., Avazova, O., Kuchkarova, D., Abduolibov, M., & Rustamov, M. (2024). ISSIQXONA TUPROG 'IDA OG 'IR METALLAR TA'SIRI. *Universal xalqaro ilmiy jurnal*, 1(3), 51-56.
15. Xo'jamshukurov, N., Avazova, O., Kuchkarova, D., Abduolibov, M., & Rustamov, M. (2024). BIOSUBSTRATNING CUCUMIS SATIVUS L. O 'SIB-RIVOJLANISHIGA TA'SIRI. *Universal xalqaro ilmiy jurnal*, 1(3), 57-67.
16. Туйчиева, Д. С., Аманбаева, С. С., & Абдутолипов, М. З. (2016). Влияние некоторых пестицидов на ультраструктуру печени беременных крыс. In *Вестник научных конференций* (No. 2-1, pp. 102-103). ООО Консалтинговая компания Юком.
17. Xo'jamshukurov, N., Avazova, O., Kuchkarova, D., Abduolibov, M., & Rustamov, M. (2024). BIOSUBSTRATNING CUCUMIS SATIVUS L. O 'SIB-RIVOJLANISHIGA TA'SIRI. *Universal xalqaro ilmiy jurnal*, 1(3), 57-67.
18. Тўхтабоева, Ф., Ҳошимжонов, М., & Абдутолипов, М. ТЕМИР УДҚ ВА ФЕРОСТИМУЛЯТОРЛАР ТАЪСИРИДА ҒЎЗА ЧИГИТИНИНГ ЗАХИРА ОҚСИЛЛАРИНИ АНИҚЛАШ. *ILMIY XAVARNOMA*, 47.